

ZİLE ULU CÂMİSİ

Halit ÇAL*

Şehrin merkezindeki meydanda ve Zile'yi kuzey-güney doğrultusunda kesen ana yolun kenarındadır. Portal kavrasarındaki kitâbelere göre yapımına H. 1322 / M. 1904 yılında başlanmış, H.1327 / M. 1909 yılında tamamlanmıştır¹. Câmînin yerinde daha önce Selçuklular zamanında yaptırılmış Ulu Câmî bulunmaktaydı. "... Selçuk tarzında yapılmış büyük ve güzel bir câmî" olarak bahsedilen eser², bugünkü câmînin kuzey cephesine yerleştirilmiş kitâbesine göre H.665/M.1266 tarihinde 4. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Mehmet Zalulî isimli bir kişi tarafından yaptırılmıştır³. H.1000/M.1591

* .Dr. ,G.Ü. Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi.

1. *Tokat İl Yıllığı*, 222. s. da 1909; R. Dönmez, *Zile*, 31.s. da 1909; Ş. Meral, *Tokat Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, 49. s.da 1327 yılında; İ.H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, 87.s. da 1327 yılında bitirildiğini belirtirken başlangıç senesini vermemektedirler. H. Katipoğlu, "Ulu Câmînin Acıklı Durumu", *Çağlıt*, 2.C, 2.S. 5. s. da câmînin yapılmasına 1902 yılında başladığını, 1909 yılında bitirildiğini yazmaktadır.

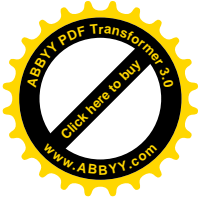
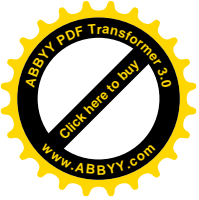
Y. Akyurt, *Türk Asarı Atıkası Binalarına Aid Tarihi Mecmua, Yalnız Osmanlılar Devri İncesu Kayseriyye Divriği Sivas Şehirleri*, 3. Kısım, 7. Cilt, Ankara, 1947, (Yayınlanmamış), 92-93. sayfalarda başlangıç tarihini H. 1322/M. 1904, bitiş tarihini H. 1327 /M. 1909 olarak göstermektedir.

A.Kılıç, "Zile Tarihi", *Çağlıt*, 2.C., 2. Sayı, 14.s. da eserin yapımına 1904 yılında başladığını ve 7 sene sürdüğünü söylemektedir.

Görüldüğü gibi sadece üç kaynak başlangıç ve bitiş yıllarını vermektedir. 1902-1909 tarihlerinin hicri karşılığı 1320-1327'dir. A. Kılıç'ın belirttiği 1904 tarihinin bir matbaa hatası olduğu düşünülebilir. Zira kitâbede okunması güç olan kısım başlangıç tarihidir. 1327 bitiş yılı açıkça okunabilmektedir. Bu durumda 1320-1327 yılları ancak rumî takvimde 1904-1911 tarihlerine karşılık gelir ki müftü olan bir kişinin hicri ve rumî takvimleri karıştıracağına ihtimal vermiyoruz. Kitâbeyi sabırla okuma lütfunda bulunan sayın hocam Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopruman inşaata başlangıç tarihinin H. 1322 / M. 1904 bitiş tarihinin ise H. 1327 / M. 1909 olduğunu ortaya koymuş ve Yusuf Akyurt'un verdiği tarihleri doğrulamıştır. Daha sonra kitabenin temizlenmiş bir fotoğrafına bakan Arş. Gör. sayın Abdülkadir Gürer bu tarihlerin doğru olduğunu belirtmiş ve okunamayan bir iki kelimeyi okumuştur.

2.A.Kılıç, *a.g.m.*, 14.s.

3.A.Kılıç, *a.g.m.*, 14. s. da; İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 87.s. da bu tarihi H.666/M.1267 olarak verirken Y.Akyurt, *a.g.e.*, 92.s. da ise H.666/M.1277-78 şeklinde

tarihlerinde esaslı bir şekilde tamir ettirildiği ve bu tarihten sonra Nasuh Paşa Câmisi olarak anıldığı belirtilmektedir⁴. Eser 1904 yılında yıkılarak, kitâbesine göre halkın yardımları ve zamanın Zile Kaymakamı Süleyman Necmi Bey'in gayretleriyle genişletilmiş ve yeniden yapılmıştır.

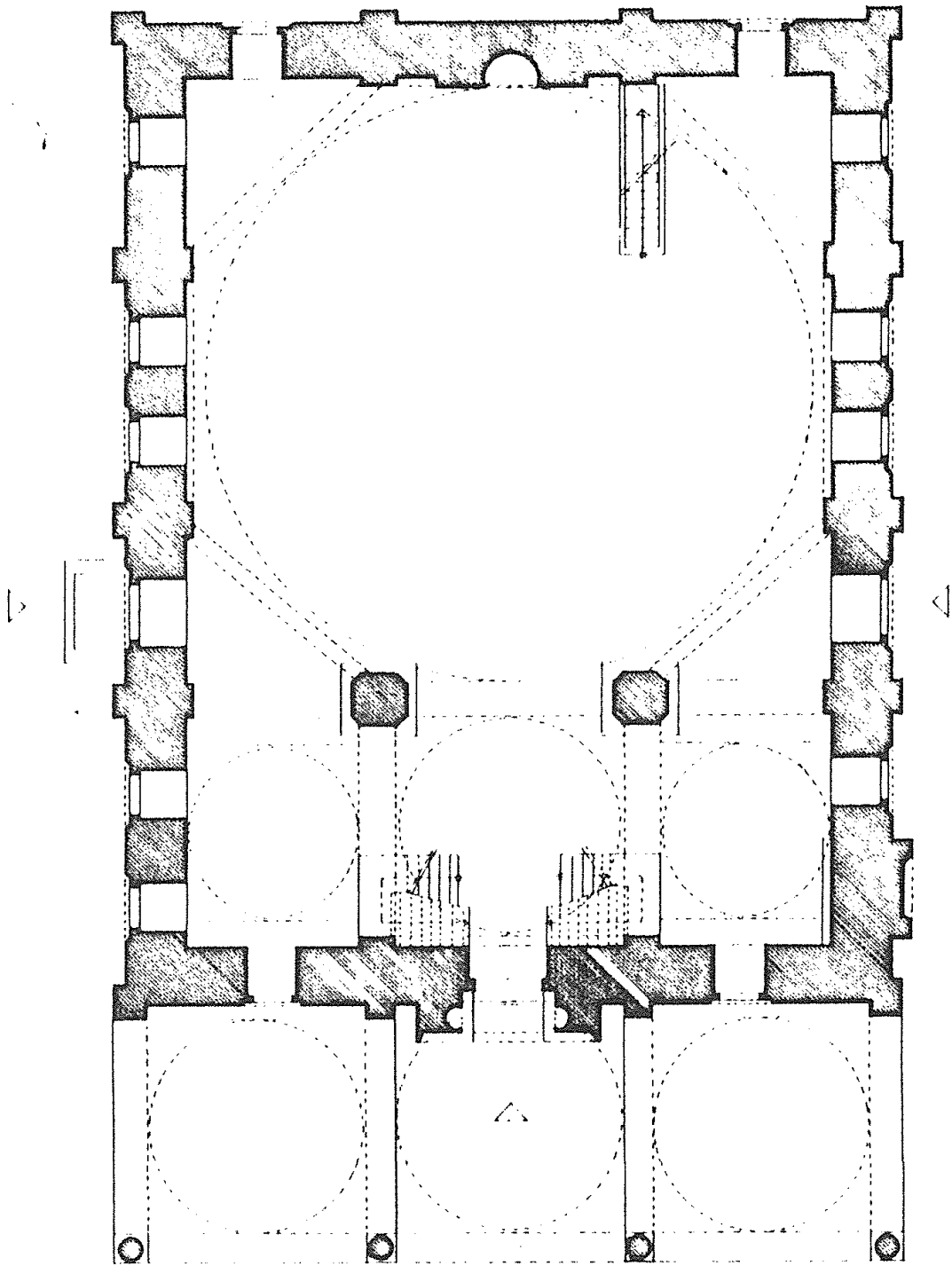
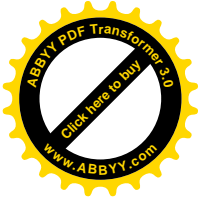
Câminin harîm plânı 19.40 x 25.80 m. ölçülerinde ve kuzey-güney doğrultuda bir dikdörtgendir. Kuzey cephesinde dört sütun tarafından taşınan üç kubbe ile örtülü son cemaat yeri vardır (1. plân). Harîm, hemen girişte son cemaat yerinin simetriği gibi düzenlenmiş üç kubbe ile örtülü bir mekânla, bu bölümle mihrap yönü arasında kalan, sekiz kemere oturtulmuş büyük bir kubbe ile örtülen mekândan ibarettir. Sekizgen kuruluşu meydana getiren ayaklardan kuzeydeki ikisi serbest, diğerleri duvarlara gömülü payandalar halindedir. Kubbeye geçiş sistemi olarak tromp kullanılmıştır. Yapının taç kapısı kuzey cephesi ortasına yerleştirilmiş olup, doğu ve batı cephelerde simetrik iki yan girişi daha bulunmaktadır. İnşâ malzemesi olarak düzgün şekilde kesilmiş açık pembeye yakın renkte mahalli bir taş kullanılmıştır.

Kurşun kaplı ana kubbe oldukça yüksek sekizgen kasnak üzerinde oturur. Yalın bir saçakla son bulan kasnağın, her yüzünde ikişer olmak üzere eş aralıklı yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli toplam 16 pencere vardır. Sekizgen kasnağın, yapının dört köşesinde kalan bölümlerinde kasnakla aynı seviyede ve aynı şekilde saçakla sınırlanmış, küçük birer kubbe ile örtülü sekizgen ağırlık kuleleri görülür. (1. Resim). Ana kubbenin kuzeyindeki üç küçük kubbe daha kısa sekizgen birer kasnak üzerinde yükselirler. Câmiiyi son cemaat yeri ile birlikte dört cephede çepeçevre kuşatan yalın saçak, alttaki konsol frizi ile desteklenir. Bu konsollardan bir kaç tanesi zamanla düşmüştür.

Binadaki pencereler iki sıra halinde düzenlenmiştir. Payandalarla dörde bölünmüş doğu cephesinin kuzeyden güneye doğru

gösterilmiştir. Sayın Prof.Dr. Kâzım Yaşar Kopruman kitâbedeki sitte kelimesinin yanlış okunduğunu, bunun hamse olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda tarih H.666 değil H.665'tir.

4.A.Kılıç, *a.g.m.*..14.s., H. Kâtipoğlu, *a.g.m.*, 5.s.da ise kaynak belirtilmeden tamir tarihi 1631 olarak verilmektedir. Nasuh Paşa uzun süre yürüttüğü Zile Voyvodalığı görevinden H.1007/M.1598 tarihinde ayrılmıştır (*İslâm Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İst., 1960, 121 sayfa). Paşa H. 1011 tarihinde Sivas Valiliği yaptı ise de (Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4.C. İstanbul, 1308, 556.s.) camiyi Zile Voyvodalığı esnasında yani H.1007 yılından önce yaptırmış olması akla yatkındır. Bu durumda A.Kılıç'ın verdiği tarih doğru kabul edilebilir. Paşa, bu tarihten sonra câmiiyi kendi adına tescil ettirmiştir.

1. Plân. Zile Ulu Câmisi

birinci ve üçüncü kısımlarda altta iki, üstte üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt pencere söveleri kaş kemerlidir. Sövelerin dış yüzlerinde ince profillerle yatay ve dikey dikdörtgen şekiller oluşturulmuştur. Duvar sathından derinde olan pencere sövelerini sathla aynı seviyeye getiren kademeli profilasyon aynı zamanda kaş kemer biçimi ile pencereyi çevreler. Bu formun tepe noktası sivri olmayıp kısa enine bir şeritle son bulur. Bu tepe noktasının hemen üzerine aynı uzunlukta bir saçak yerleştirilmiştir. Bu iki pencerenin üzerinde, iç bükey ince profillerin kare çerçeve içine aldığı yuvarlak kemerli üçlü pencere grubu bulunmaktadır. Alttakilere göre daha küçük ölçülerdeki üçlü pencereden ortadaki diğerlerinden daha yüksektir. Birinci kısımda saçığın üzerinde üçgen bir alınlık bulunmaktadır.

İkinci kısımda kapı, dördüncü kısımda sadece altta olmak üzere diğerleri ile aynı formda bir pencere yer alır (2. Resim). Ahşap sundurma ile örtülmüş kapı açıklığının basık kemeri geçme taşlardan örülmüştür. Kapı kemerinin hemen üzerine yerleştirilmiş enine dikdörtgen mermer panodaki dua kitâbesi şu şekildedir:

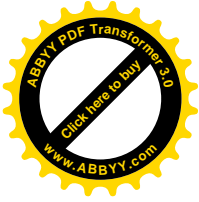
إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

Okunuşu : İinne'l-lâhe yağfirü'z-zünûbe cemi'an innehu huve'l gafuru'ir rahîm. (Kur'an, Zümer, 53. ayet)

Türkçesi: Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki o bağışlayandır, merhametlidir.

Ahşap kapı kanadında kakma ile işlenmiş tek kubbeli bir câmi resmi görülmektedir.

Batı cephesi doğu cephesinin simetriğidir. Ancak buradaki fark, cephenin kuzey tarafındaki son cemaat yerine yakın olarak yerleştirilen, minarenin kaidesi şeklinde duvarda yapılan çıkıntıdır. Bu çıkıntıdan arta kalan bölüme alt ve üstte birer pencere açılmıştır. Kaidenin cephesinde, alttaki pencereler boyunca yükselen profillerle kuşatılmış sathi bir niş ve bunun üzerinde daha küçük ölçüde ve eş büyüklükte üç sathi niş yer alır. Nişler eş aralıklarla yan yana dizilmiş, bunlardan ortadakinin üstüne küçük bir niş daha konulmuştur. Profilli dikdörtgen çerçeveler içine alınmış bu panoların daha üstünde ise sivri kemerli, derinliği az büyük bir niş bulunmaktadır. Üst sıra pencereleri hizasındaki bu nişin kemer gözü

içinde minarenin mazgal penceresi vardır (2. Resim). Batı cephesindeki kapı açıklığı dcğudaki ile aynı olup kitâbe şu şekildedir: (6. Resim)

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ

Okunuşu : Ve'ilezine hum alâ salâvatihim yuhafizûn ulaikehumü'1 vârisun. (Kur'an, Mu'minun, 9-10. ayetler).

Türkçesi : *Namazına devam edenler, ebediyyen firdevs cennetinde kalacak kimselerdir.*

Payandalarla üçe ayrılmış güney cephede, kenarlardaki alanlarda altta birer, ortadaki alanda üstte üçlü pencere grubu bulunup diğer cephedekilerle aynı formdadırlar (3. Resim). İki sıra halinde düzenlenmiş pencereleri ve cepheyi ortadan ikiye bölen düz satırlı derin oyma tekniği ile yapılmış yatık "S" şeklinde motifli bordür, doğu, batı ve güney cepheleri dolandır⁵.

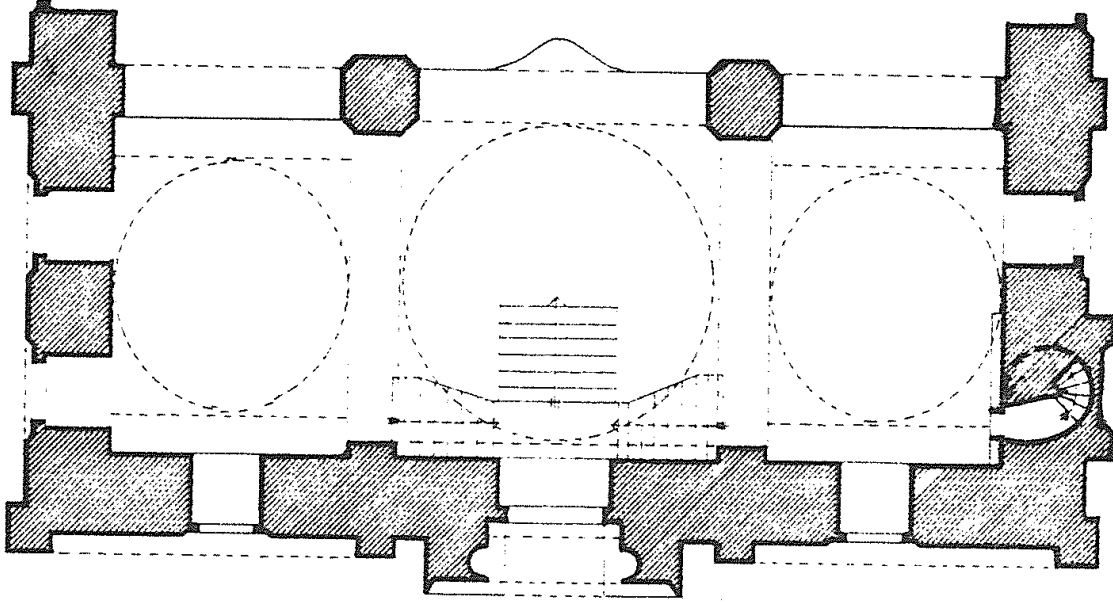
Batı cephesinin kuzey ucunda kaide gibi bir çıkıntı olmasına rağmen minare esas itibariyle beden duvarı üzerine oturtulmuştur. Soğan biçimli pabuç kısmından sora silindirik gövde yükselir. Minare, pabuç kısmından külaha kadar ince şeritler halinde perdahlanmıştır. Pabuç kısmından sonra gövdeyi çevreleyen, tek kalın bir silmeden oluşan bilezik şerefe altına varmadan tekrar edilmiştir. Birbiri üzerine binmiş kademeli silmelerden oluşan şerefe altı, poligonal şerefe yapısını taşır. İkinci şerefe yine aynı şekildedir. Minare bir soğan kubbe ile taçlanmış bunun üzerine alem yerleştirilmiştir⁶.

Dört mermer sütunla taşınan son cemaat yerinin üç kubbesi kurşun kaplıdır⁷. Pandantifli kubbe içleri beyaz badana ile sıvalıdır. Son cemaat yeri dcğu ve batıya birer, kuzeye ise üç kemer gözü ile açılır. Kemer taşları bir renkli bir beyaz olmak üzere sıralanmıştır. Kuzeye açılan ortadaki kemer kavsinin kilit taşında bitkisel bezemeli bir rozet yer

5.Bu bordürün bir örneği Zile Musa Fakih Türbesi içinde kalemişi bezeme olarak görülür. Câmideki motifin de oradan kaynaklandığı düşünülebilir.

6.H. Katipoğlu, *a.g.m.*, 5. sayfada 1939 depreminde alem kaidesinden önce tahmini 1.20 m. uzunluktaki bir taşın düştüğünü, alemin bu taş yerine konulmadan yerleştirildiğini söylemektedir.

7.H. Katipoğlu, *a.g.m.*, 5. sayfada son cemaat yeri kubbelerinin kiremitlikle kaplı olduğunu belirtiyor.

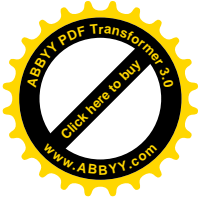

2.Plân. Zile Ulu Câmisi Mahfel Plânı

almaktadır. Dikdörtgen sütun kaideleri pramidal yüzeyler halinde pahlanarak silindirik gövdeye geçilmiştir. Kaide üstü ve sütun başlığı altında renkli mermerden birer bilezik görülür. Sütun başlıklarından köşedekiler baklavalı ortadaki ikisi ise mukarnaslıdır (4. Resim).

Câminin kuzey cephesi, son cemaat yeri revak kemerlerini taşıyan payandalarla bölünmüş üç alana ayrılır. Doğu ve batı yan bölümlerde diğer cephedekilerle aynı formda, alt sırada birer pencere bulunur. Cephe düzgün şekilde sıvalıdır. Batıdaki bölümde duvar örgüsü içine yerleştirilmiş eski Ulu Câmî'nin siyah renkte bir taş üzerine sülüs hatla yazılmış beş satırlık Arapça kitâbesi bulunmaktadır.

Orta bölümde dikdörtgen bir çıkıntı teşkil eden portal kütesi, üst sıradaki yuvarlak kemerli tek pencerenin altına kadar yükselir. Dikdörtgen küteyi iç bükey kavisli bir profil demeti kuşatır. Mukarnaslı portal kavsarası tepeliğinin iki yanında yıldız şeklinde birer süs rozeti yer alır. Portal köşeliklerinde alt alta yerleştirilen eş büyüklükte ikişer dikdörtgen pano, basit profillerle çerçevelenmiştir. Kavsara üzengi noktalarını yatay bir şerit halinde birleştiren kalın bir silme, üzengi

noktalarından itibaren kısa bir mesafe katettikten sonra dik açılı ile aşağı kadar iner.

Mukarnaslı kavsara ile kemer kavisi arasındaki enine dikdörtgen taş levha üzerine câmînin kitâbesi yazılmıştır. Kitâbeyi içbükey bir profil sınırlar. Bunun her iki yanında enine bir dikdörtgen köşelerinin içe kavisli şekilde pahlanması ile elde edilmiş eş değerde iki süs motifi görülür. İki satırlık kitâbe şu şekildedir:

١. ترجيا للمنى و تقربا الى الله الملك العلام و طلباً

لشفاعة نبينا محمد المبعوث بالثقلين

٢. مادام الايام فى البدايه فى اوائل شعبان لسنة اثنين

و عشرين و ثلثمائه و الف من الاوان

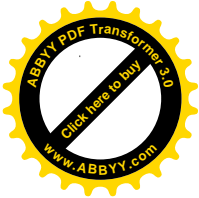
Okunuşu : 1- Terecciyen li'l-muna ve takarrüben ila'llahi'l-meliki'l-'allam ve taleben li-şefa'ati nebiyyina Muhammedü'l-meb'usi bi'ş-şekaleyn.

2- Ma-dame'l-eyyami'l-bidayetü fi-eva'ili Şa'bane liseneti isneyn ve 'işrin ve selase-mi'e ve elf mine'l-evan

Türkçesi: Yaşadığımız müddetçe muradımıza nail olmak, her şeyi bilen ve her şeyin sahibi Allah-ü Teala'ya yakınlaşmak ve insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'in şefaati için 1322 yılı Şaban başlarında.

Kapı açıklığının basık kemeri yan girişlerde olduğu gibi bir renkli bir beyaz olmak üzere geçmeli iki renkli mermer ile örülmüştür.

Portal nişinin doğu ve batı yanlarına karşılıklı iki mihrabiye yerleştirilmiştir. Mukarnas kavsaralı nişler poligonal plana sahiptirler. Mihrabiye köşelerine yerleştirilen sütünceler "çan tipi"ne benzer şekilde birer başlığa sahiptir. Sütun başlıklarının hemen altında ve benzer şekilde kaidenin üstünde siyah renkli bir bilezik sütünceyi kuşatır. mihrabiye kavsarası üzerinde, portal kavsara köşeliklerinde olduğu gibi

profillerle oluşturulmuş iç içe dikdörtgenlerden ibaret bir kompozisyon yer alır. Daha yukarıda her iki mihrabiye'nin üzerinde karşılıklı yerleştirilmiş inşâ ve bâni kitâbesi daha bulunur. Batıdaki:

١. قد وقع هذا البناء موسعاً بعن ارتفاع الاصل

المشرف الانهدام

٢. من طرف اهل البلد و القرى بهمة الامير سليمان

النجمي و هو قائم مقام

Okunuşu : 1- Kad vaka'a haze'l-bina muvassi'an ba'de irtifa'i'l-asli'l-müşrifi'l-inhidam

2- min tarafi ehli'l-beled ve 'l-kura bi-himmeti'l-Emir Süleyman en-Necmi ve hüve ka'im-makam

Türkçesi: *Bu bina kaymakam Süleyman Necmi himmetiyle, belde halkının ve köylülerin yardımlarıyla, yok olmaya yüz tutan aslı kaldırılarak ve genişletilerek (yeniden) yapıldı.*

Doğudaki:

١. و النهاية في عصر السلطان محمد خان خامس في

اواخر شوال لسنة

٢. سبع و عشرين و ثلثمائة و الف من الازمان تاريخه و

بدأ مصلياً بي رمضان

Okunuşu : 1- Ve'n-nihayetü fi-'aşri's-sultan Muhammed Han-ı Hamis fi-evahiri Şevval li-seneti

2- seb'a ve işrin ve selasemi'e ve elf mine'l-ezman ve tarihuhu bede'emuşalliyen bi-ramazan

Türkçesi : *Sultan Beşinci Mehmed Han zamanında bin üç yüz yirmi yedi yılı sevval sonlarında bitti. Tarihi: ve ramazanda namaz kılınmaya başlandı.*

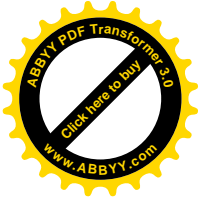
Taç kapı Zile'nin en anıtsal örneği olarak dikkati çeker.

Ahşap kapının simetrik iki kanadı, dar bordürlerle çevrelenmiş üç dikdörtgen alana ayrılmıştır. Bordürler üzerinde eğri kesim tekniği ile yapılmış kıvrım dallar, volütler, çiçeklerden oluşan girift bir süsleme bulunmaktadır. Dikdörtgen alanlardan üstteki ile ortadakini ayıran bordür üzerindeki köşeli kuff yazıda, harfler arasına çiçekler yerleştirilmiştir. Bordürlerin sınırladığı üç dikdörtgen alandan üst ve alttakinde, dikey bir dikdörtgenin köşelerinin pahlanması ile elde edilmiş bir sekizgenin merkezi oluşturduğu kompozisyon yer alır. Bütün satırlar işlemsizdir. Ortadaki alanda ise, satıhtan hafif kabarık, merkezde oniki köşeli yıldız oluşturan bezeme görülür. Bunun ortasındaki motif ve zemin yüzeyleri yine bezemesizdir. İnce işçilikli bordürlerle bunların sınırladığı bezemesiz alanlar bir tezat teşkil etmektedir. Ortadaki alanlarda yer alan oniki köşeli yıldız motifinden sol kanattakinin sadece çizgilerle belirtilmiş olması, sağ kanattakinin ise yarım işlenmiş olması kapının bütün olarak tamamlanamadığı düşüncesini uyandırmaktadır⁸.

Harime geçildiğinde iki yandaki merdivenlerle kadınlar mahfeline çıkılır. Mahfilin ahşap zemini, kubbeyi taşıyan iki bağımsız ayağa oturur ve aynı zamanda ahşap sütunlarla da desteklenir (5. Resim). Mahfili örten pandantifli üç kubbe ve geçiş elamanlarının bütün iç yüzeyleri beyaz badanalıdır. Bu kubbeler kuzeyde duvara bitişik inşa edilmiş birer yuvarlak kemere oturur. Mahfil güneyde üç yuvarlak kemer gözü ile harime açılır. Mahfil batı duvarının kuzey köşesindeki yuvarlak kemerli küçük girişten minareye çıkılır. Mahfil batı cephesine açılan pencere derinliğinin güney kenarındaki girişten ise kubbe kasnağı dolaşım alanına çıkılır.

Harim ve ana kubbe iç yüzeyleri beyaz badana ile sıvanmıştır. Yalnız kubbenin ortasında ve kasnakta kalem işi süslemeler görülmektedir. Kubbe göbeğindeki süsleme iç içe sekiz yuvarlak bordürden oluşmaktadır. Beş realist çiçek tasvirinin bulunduğu merkezi,

8.Câmide inceleme yaptığımız 1981 yılında tamirat yapılmaktaydı. Sonradan bu tamirat sırasında ahşap kapıdaki eğri kesim tekniği ile yapılmış süslemelerin, kapıyı temizlemek amacıyla adeta kazındığını ve süslemelerdeki tekniğin "düz satırlı derin oyma tekniği" haline getirildiğini üzüldük.

dar geometrik bordür, bunu da siyah zemin üzerine beyazla bir yazı kuşağı sınırlar. Bunu iki geometrik bordürün çevrelediği içlerinde küçük çiçekleri olan büyük yapraklı bir bordür takip eder.

Kasnakta, pencere aralarında kemer üzengileri hizasında bulunan bezemelerde iki farklı kompozisyon münavebeli olarak kullanılmıştır. Bunlardan ilkinde köşeleri hafif pahlanmış enine dikdörtgen panoda siyah zemin üzerine beyazla çeşitli dualar yazılmıştır. Bu panoların alt ve üstlerinde ve ikinci kompozisyonda Avrupalı karakterde bitkisel bezemeler görülür⁹.

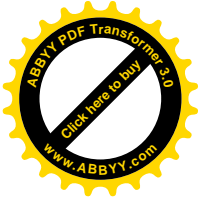
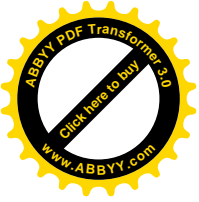
Ana kubbeyi taşıyan tromplardan kuzey-doğu ve kuzey-batıdakiler, mahfile açılan yarım kemer gözü şeklindedirler. Sekizgen baldakenin kuzeyinde yer alan iki bağımsız ayak, kısa kare bir kaideye sahiptir. Dört köşesi pahlanmış kaide üzerine, yine köşelerin hafif pahlanmasıyla elde edilmiş sekizgen gövdeli ayak yükselir. Ayakların pahlanmış yüzlerinde iki yarı daire kesitli derin profilin sınırladığı bir kaval silme ayak boyunca yükselir ve sütun başlığının altında gövdeyi kuşatır. Ayaklar kademeli olarak birbiri üzerine binmiş profillerden müteşekkil bir saçakla sınırlanır (5. Resim). Duvara yarı gömülü ayaklar da aynı şekilde bir saçakla son bulur.

Harimin oldukça bol ışık almasını sağlayan pencere açıklıklarından alttakiler dıştan kaş kemerli olduğu halde içte sivri kemerlidirler. Üsttekiler ise dışta olduğu gibi yuvarlak kemerlidir (20. Resim).

Câmi, kuzey-güney doğrultusundaki eğimli araziye uydurulmak için bir bodrum kat üzerine inşâ edilmiştir. Bodrumun yuvarlak pencereleri zamanla yol seviyesinin altında kalmıştır. Böyle bir temel üzerinde yükselen harim zemini ahşaptır.

Mihrap dikdörtgen bir çıkıntı teşkil eder. Üst sıra pencerelerinin altına kadar yükselen mihrap kütlesi sade bir saçakla son bulur. Taş malzemeli mihrabı en dıştan dikdörtgen içine alan profil altta enine dikdörtgen bir alanı sınırlamaktadır. Bu alan ortasında kabartma, çiçek şeklinde bir rozet yer alır. Bu profilli dikdörtgen çerçeveden sonra geniş bir bordür mihrabı çevreler. Bordür içinde ortası yivli bir profil "S" şeklinde bir sarmaşık motifi oluşturur. Kıvrımların kavisli tarafından

9.Câmi Yaptırma Derneği yetkililerinden aldığımız bilgiye göre kasnaktaki kalem işleri 1945 yılında Samsun'lu Mustafa Dağistanlı tarafından yapılmış, yazılar ise Zile Müftüsü Hamdi Efendi tarafından yazılmıştır. Câmide inceleme yaptığımız 1981 yılı Kasım ayında daha önceden fotoğraflarını çektiğimiz kalemişi bezemeler, yeniden yapılmak amacıyla büyük ölçüde silinmişti.

yaprak ve çiçekler çıkmaktadır. Bu sarmaşıklı bordür ile mukarnaslı kavsara arasında küçük baklava motifleri şeklinde taksimatlandırılmış enine dikdörtgen bir bordürün sınırladığı panoda:

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ

Okunuşu : Fenadethu'l-melaiketü ve huve ka'imun yusalli fi'l-mihrab.

Türkçesi: *Mabette namaz kılarken melekler o'na seslendiler. yazılıdır.*

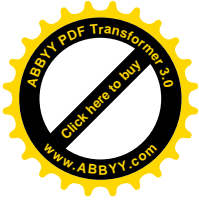
Dikdörtgen yazı panosunun iki yanında eşdeğerde iki rozet yer alır (6. Resim). Yarı daire mihrap nişi profillerle yedi alana ayrılmış olup her bölüm kaş kemerle taçlanmıştır. Kavsara beş sıra mukarnaslıdır. Mukarnas dizileri yine portal kavsarasındaki gibi birbiri üzerine binmeyip ayrı sıralar halinde düzenlenmişlerdir. Mihrap nişinin iki yanında eşdeğerde, mukarnaslı kavsaranın yarısına kadar yükselen iki burmalı sütünce yerleştirilmiştir. Sütünce başlıkları iyon korint karışımı olup taşıdıkları arşitrav üzerinde bir merkezden yayılan çubuklar şeklinde yuvarlak bir süs kompozisyonu görülür. Sütünce kaideleri ise lale biçimlidir (22-24. Resimler)

Mermer minber, hemen mihrabın batısındadır. Minberin pramidal külâhı üst sıra pencereleri kemer üzengileri hizasına kadar yükselir. Siyah renkte iki profille sınırlanan bir bordürün kuşattığı aynalığın ortasında yine siyah renkte birbiri üzerine kademeli olarak yükselen daire alanın ortasında bir kabara yer alır. Aynalık eteklerinde bir ajurlu geometrik süsleme, bir koyu renkte mermer malzemeli kabartma çiçeklerin bulunduğu kompozisyon görülür. Eşdeğerde, çiçek şeklindeki rozet minber girişini taçlandırır. Düz atkılı geçiş ile rozet arasında enine dikdörtgen siyah mermer üzerine bir ayet yazılıdır.

Zile Ulu Câmisi'nin Türk Mimarisi İçindeki Yeri

Anadolu Türk mimarisinde, kubbeli kübik mekânı genişletme çabalarından biri, son cemaat yerinin simetrisi gibi bir kısmın, ana mekânın kuzeyine eklenmesidir. Bu yoldaki ilk deneme 1378 tarihli İznik Yeşil Câmî'dir¹⁰. Bu tip, sayıca az da olsa 16. yüzyıl dışında her asırda kullanılan bir şemadır. 15. yüzyıldan iki örnek Edirne Şahmelek

10.E.Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), 309-319. sayfalar.

(1428) ve Darülhadis (1435) câmileridir¹¹. 17. yüzyıldaki üç örnekten ilki Manisa Gölarmara Halime Hatun Câmisi (1600)¹², ikincisi Merzifon Kara Mustafa Paşa Câmisi (1667)¹³ ve Kastamonu Alaca Mescit'tir¹⁴. Bu tip 18. yüzyılda dört örnekte görülür. İstanbul Ayazma Câmisi (1757)¹⁵, Laleli Câmisi (1759)¹⁶, Yozgat Çapanoğlu Câmisi (1777)¹⁷ ve Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Câmisi (1796)¹⁸. Bu çözüm 19. yüzyılda biraz değiştirilerek selatin câmilerinde uygulanmıştır. İstanbul Selimiye (1801)¹⁹, Nusretiye (1826)²⁰, Dolmabahçe (1853)²¹ ve Ortaköy (1854)²² câmileri biraz farklı olmakla birlikte bu plan tipini sürdürürler. 1892 yılında yenilenen Gümüşhacıköy Köprülü Câmisi ve 1899'da yenilenen Bolu Yıldırım Câmisi yine bu tipte tertip edilmişlerdir²³. Afyon Çavuşbaşı Camisi 19. yüzyıldaki ekleme sonucu aynı şemaya sahip olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. 20. yüzyıldan ilk örnek Zile Ulu Câmisi'dir (1904)²⁴. İkinci örnek ise 1923 yılındaki tamirle bugünkü şeklini alan Adıyaman Kap Câmisi'dir²⁵.

11.A.Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, 64-67.s.

12.VGM. Tescil Şubesi Arşivi, 45.02.02/12 Numaralı Gölarmara Halime Hatun Câmisi Dosyası.

13.G.Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*,

14.K.Bilici, *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi*, 78-79. sayfalar, 53. levha.

15.D.Kuban, *Türk Barok Mimârisi Hakkında Bir Deneme*, 29. sayfa; M. Sözen, v.d., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 286.s.

16.D.Kuban, *Türk Barok Mimârisi Hakkında Bir Deneme*, 30. sayfa; M. Sözen, v.d., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 286.s.

17.M.Sözen, v.d., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 301.s.

18.M.Sözen, "Safranbolu ve Anıtları Konusunda Kısa Bilgiler, *MTRE*, 5-6. Sayı, 43. sayfa.

19.O.Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 427.s.; D. Kuban, a.g.e., 33.s.

20.O.Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 431.s.; D. Kuban, a.g.e., 34.s.

21.O.Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 449.s.

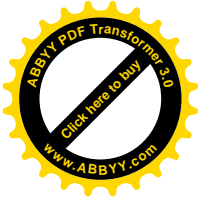
22.F. Kartın, "Ortaköy Câmii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, I. Cilt, 1. Sayı, 87-98. sayfa.

23.Köprülü Câmisi için bkz. VGM. 05 03 / 1 Numaralı Gümüşhacıköy Köprülü Câmii Dosyası.

Bolu Yıldırım Câmisi için bkz. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 381-382. sayfalar; S.Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, 2. cilt, 310-314. sayfalar.

24.S.Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, 1.c., 125.s.

25.S.Erken, a.g.e., 1.c., 70-71. sayfalar.

Bu örnekler içinde harim ölçüleri itibariyle Zile Ulu Câmisi en büyüklerinden bir tanesidir. En küçükleri olan Kastamonu Alaca Mescit dışında diğer yapılar arasında büyük ölçü farkları yoktur. Harim ölçülerine bağlı olarak kubbe çapları da 6.5 - 15 m. arasında değişmektedir. Zile Ulu Câmisi 14.70 m. kubbe çapı ile Yozgat Çapanoğlu Câmisiyle birlikte bu grubun en büyük iki örneğidirler.

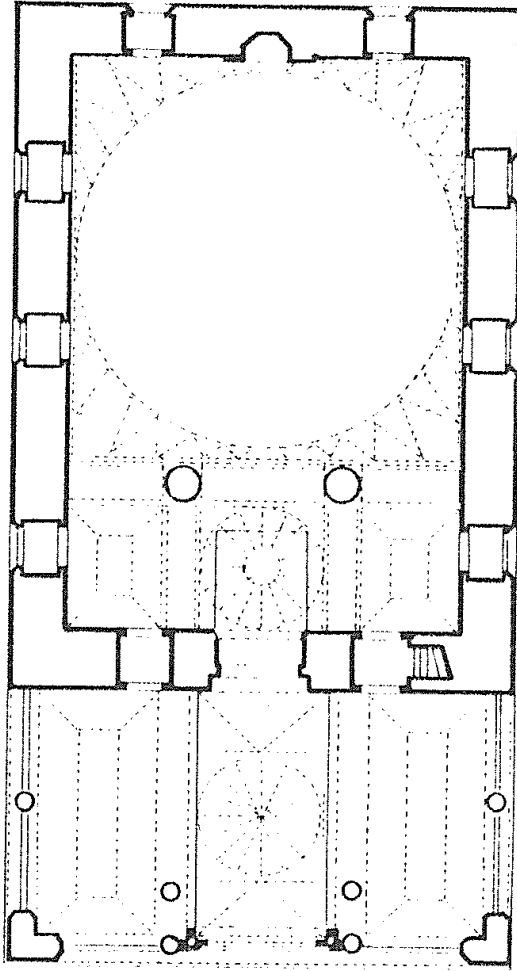
Bu plân tipinde iç mekânın kuzeyine bir bölüm eklemek, doğal olarak mihrap ekseninde, kareye yaklaşık dikdörtgen bir biçim ortaya çıkarmıştır. Örneklerimizin hepsinde bu şema görülür. Ancak ana kubbenin duvarlara oturtulması konusunda farklı uygulamalar vardır. İlk örnek olarak İznik Yeşil Câmî'de (3. plân), Edirne Şahmelek (4. plân), Darülhadis (5. plân), Merzifon Kara Mustafa Paşa (6. plân), Kastamonu Alaca Mescit (7. plân) câmilerinde kubbe duvarlar tarafından taşınmaktadır.

18. yüzyıl örnekleri bu konuda çeşitlilik gösterirler. Yozgat Çapanoğlu Câmisi'nde (8. plân) kubbe duvarlara otururken İstanbul Ayazma (9. plân) ve Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Câmilerinde (10. plân) köşe ayakları ve dört büyük askı kemerine, Gölarmara Halime Hatun Câmisi'nde büyük askı kemerlerine²⁶, Laleli Câmisi'nde (11. plân) sekizgen ayak sistemine dayanmaktadır.

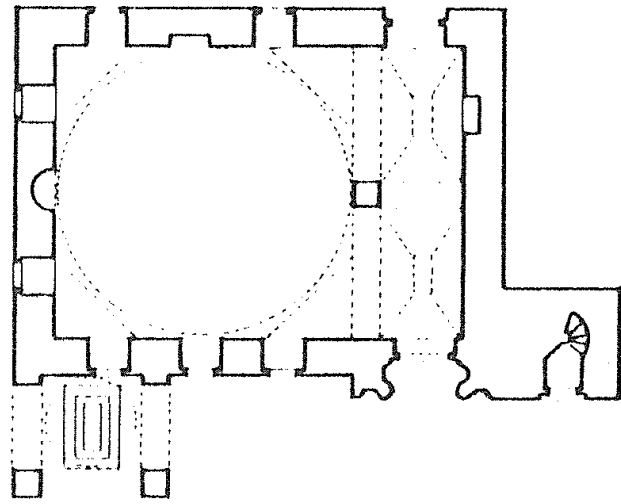
19. asırdaki dört örnek aynı düzendedir. Selimiye (12. plân), Nusretiye (13. plân), Dolmabahçe ve Ortaköy (14. plân) câmilerinde kubbe yine dört büyük askı kemerine oturmaktadır. Gümüşhacıköy Köprülü Câmisi'nde duvarlar, Bolu Yıldırım Câmisi'nde ise sekizgen ayak sistemi tarafından taşınmaktadır.

Bu şemanın 20. yüzyıldaki tek temsilcisi sayılabilecek Zile Ulu Câmisi'nde, Laleli Câmisi gibi sekizgen ayak sistemi kullanılmıştır. Adıyaman Kap Câmisi'nde ise ahşap kubbe duvarlara oturur. Görüldüğü gibi yapılarda üç ayrı düzen vardır. İznik Yeşil, Edirne Şahmelek, Darülhadis, Merzifon Kara Mustafa Paşa, Kastamonu Alaca Mescit, Yozgat Çapanoğlu, Gümüşhacıköy Köprülü, Adıyaman Kap câmilerinde duvarlar; Gölarmara Halime Hatun Câmisi'nde askı kemerleri, İstanbul Selimiye, Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy câmilerinde dört köşe ayağı ve büyük askı kemerleri; Laleli, Bolu Yıldırım ve Zile Ulu câmilerinde sekizgen ayak düzeni üst örtüyü taşımaktadır.

26. Halime Hatun Câmisi ayrıca incelenmesi gereken bir eserdir. Kubbe içten dört büyük askı kemerine ve pandantiflere oturduğu halde dıştan tromplu bir yapı gibi geçiş elemanları belirtilmiştir. Son cemaat yerinin durumu da yapıda büyükçe bir onarım yapıldığını göstermektedir.

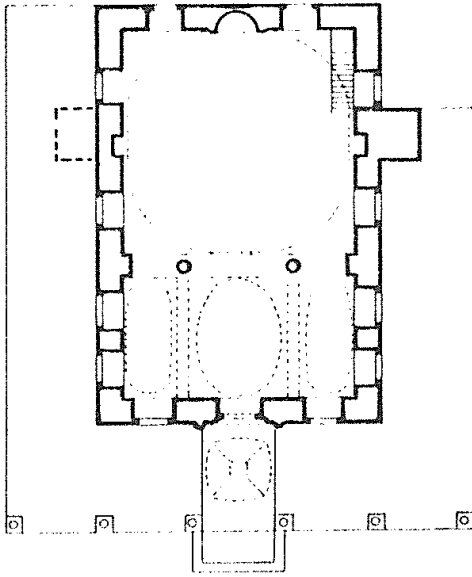
3.Plân. İznik Yeşik Câmisi
(A.Kuran'dan)

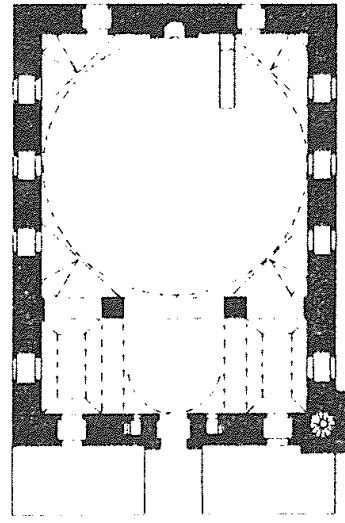
4. Plân. Edirne Şahmelek Câmisi
(A.Kuran'dan)

Sekizgen ayak sistemi klâsik dönemde Mimar Sinan tarafından da merkezî mekân yaratmada kullanılan temel düzenlerden biridir. Laleli Câmisi yakın çevresindeki bu güçlü kaynaklardan etkilenmiş görünüyor. Nitekim sekizgen ayak sistemi bu câmide daha vurguludur. Ayaklar, duvarlara bağlı olmakla birlikte daha taşkındırlar. Mihrap dışarı çıkıntılı yapılmış ve burası bir yarım kubbeyle iç mekâna katılmıştır. İç mekânın kuzeyine eklenen bölümler diğer câmilerde genellikle üç ayrı örtü birimi ile kapatılmıştır. Laleli Câmisi'nde bu giriş kısmının ortasındaki birim, tıpkı mihrap üzerindeki gibi bir yarım kubbeyle örtülmüş ve harimle doğrudan bağlantı sağlanmıştır. Böylelikle giriş ekseninin de vurgulanmış olduğu görülüyor. Kara Mustafa Paşa Câmisi'nde de bu orta

birim diğerlerinden daha yüksek ve ana mekana açıktır. Giriş kısmı ile ana kubbeli kısmın ilişkisi diğer örneklerde kopuktur. İncelemekte olduğumuz câmi grubu içinde en başarılı olanı Laleli Câmisi'dir. Zile Ulu Câmisi'nde sekizgen ayak sistemi böyle başarılı kullanılamamıştır. Kuzeydeki ayaklar dışında diğerleri açıkça belli değildir. Sekizgen ayak sisteminin gereği olan yarım kubbelerin kullanılmamış olması bu yapıdaki mekân ifadesini zayıflatmıştır.

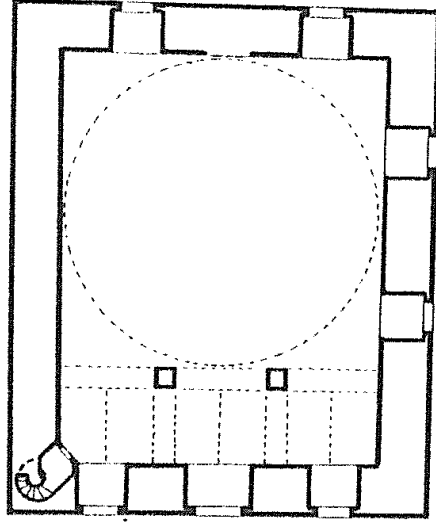
5.Plân. Edirne Darülhadis Câmisi
(A.Kuran'dan)

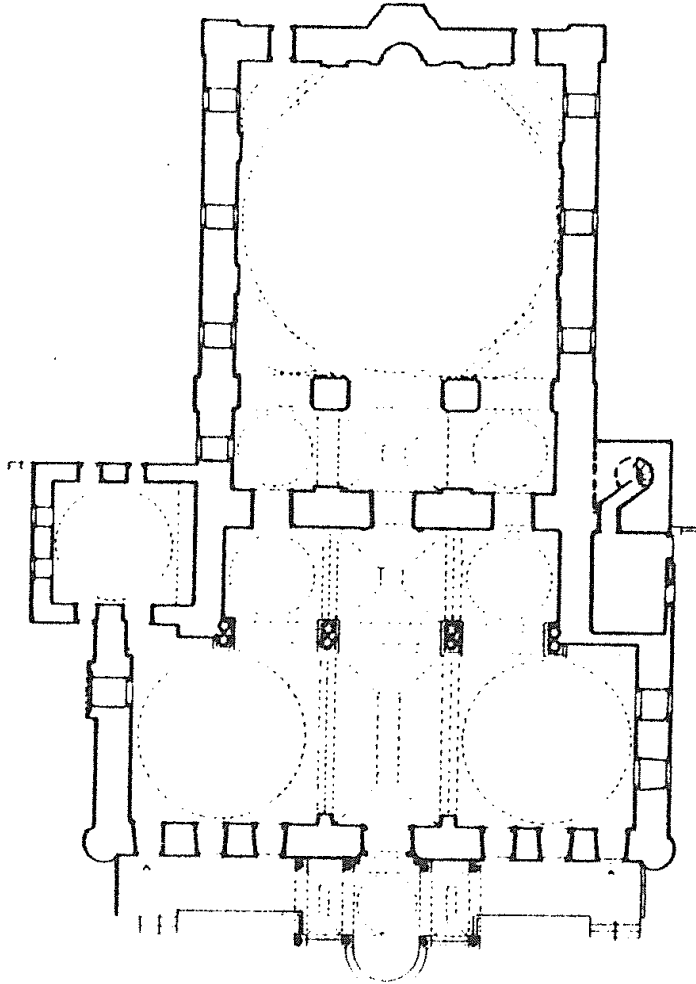
6. Plân.Merzifon Karamustafa Paşa
Câmisi (G. Goodwin'den)

İç mekânın kuzeyine eklenen giriş bölümü genellikle kadınlar mahfeli olarak değerlendirilmiştir. Burası İznik Yeşil, Edirne Darülhadis, Merzifon Kara Mustafa Paşa, Kastamonu Alaca Mescit, Yozgat Çapanoğlu, Ayazma, Laleli, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, Dolmabahçe, Ortaköy, Bolu Yıldırım ve Zile Ulu Câmilerinde iki ayak veya sütunla üç bölüme ayrılır. Kastamonu Alaca Mescit'de üç eş sivri tonoz, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Câmisi'nde üç eş kubbe, Adıyaman Kap Câmisi'nde düz ahşap örtülüdür. Diğerlerinde ortadaki kısım geniş, yanlar daha dardır. İznik Yeşil, Edirne Darülhadis, Bolu Yıldırım, Zile Ulu Câmilerinde orta kısım büyük yanlar küçük kubbelidir. Kara Mustafa Paşa Câmisi'nde orta kısım yarım kubbe yanlar aynalı tonoz, Ayazma Câmisi'nde orta kısım beşik tonoz yanlar oval kubbe, Laleli Câmisi'nde orta kısım yarım kubbe, yanlar kubbe, Çapanoğlu Câmisi'nde orta aynalı

Halit Çal

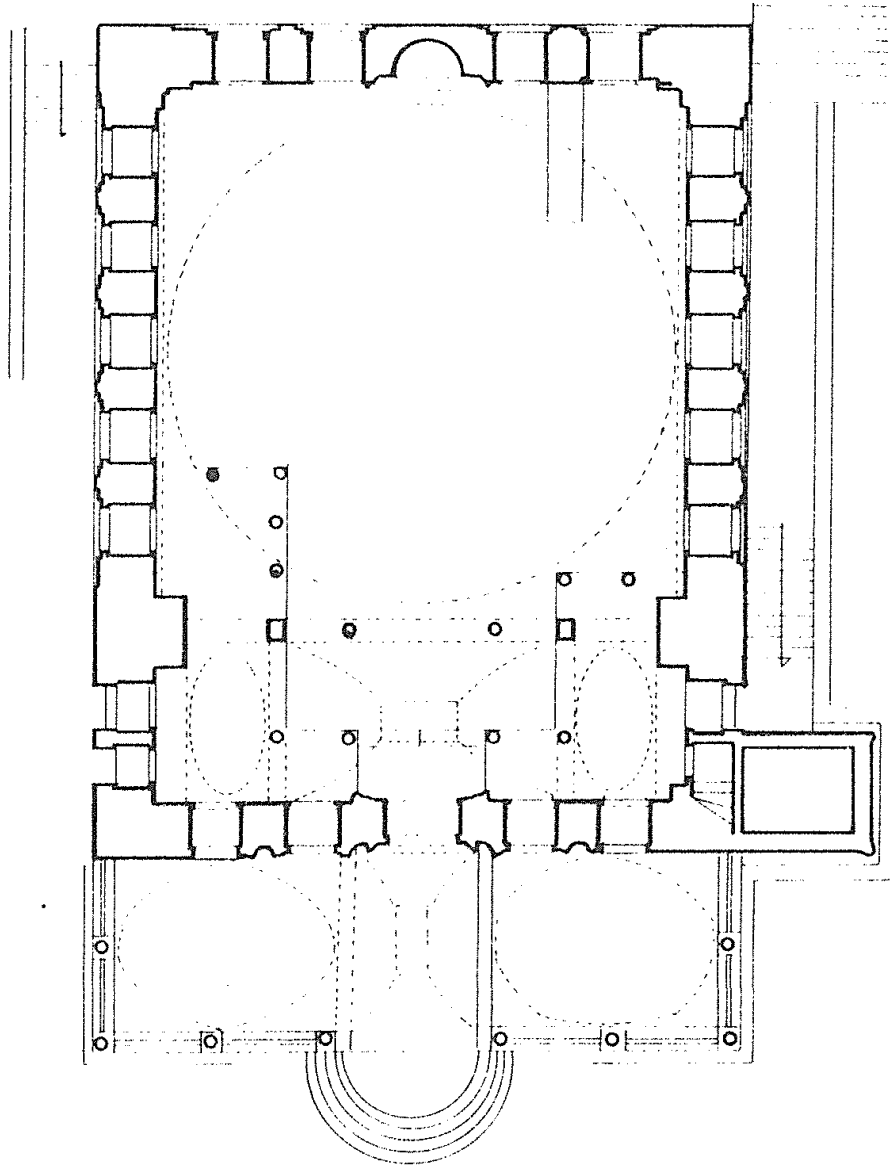

7. Plân. Kastamonu Alaca Mescit
(K. Bilici'den)

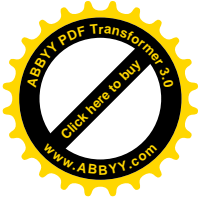
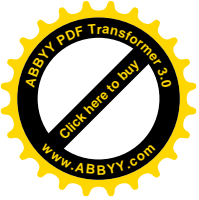

8. Plân. Yozgat Çapanoğlu Câmisi (M. Sözen'den)

tonoz yanlar kubbe ile örtülüdür. İstanbul Selimiye Câmisi'nde giriş kısmı ile ana mekân arasındaki ilişki yumuşatılmıştır. İki büyük ayak yerine ikisi biraz büyük ikisi küçük dört sütunla bölünmüş ve beş tonozla örtülmüştür. Nusretiye Câmisi, Selimiye Câmisi'nin bir tekrarı gibidir. Giriş kısmı dört küçük sütunla ayrılmış ve beş tonozla kapatılmıştır. Bu tipte, Edirne Şahmelek Câmisi'nin giriş kısmı tek sütunla bölünmüş ve iki eş aynalı tonozla örtülmüştür. Gölarmara Halime Hatun Câmisi'nde ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki rölövelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu kısım kuzeydeki askı kemerinin kemer derinliği şeklinde uzatılmıştır. Plândaki iki sütun yalnızca üst mahfeli taşımaktadır.

9. Plân. Ayazma Câmisi (M Sözen'den)

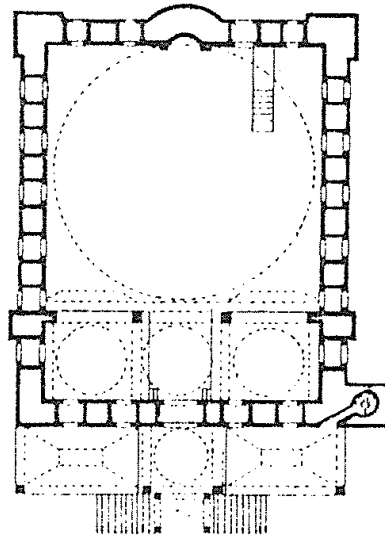

Bu mekânın düzenlenişinde iç mekân etkisi bakımından da farklar vardır. İznik Yeşil, Edirne Şahmelek, Darülhadis, Gölarmara Halime Hatun, Merzifon Kara Mustafa Paşa, Kastamonu Alaca Mescit, Yozgat Çapanoğlu, Bolu Yıldırım cämilerinde ana kubbeden daha alt seviyede olmalarına rağmen yapının gövdesi boyunca yükselen ve iç mekânda daha kuvvetle hissedilen bölümlerdir. Halbuki Ayazma, İstanbul Selimiye, Nusretiye, Dolmabahçe ve Ortaköy cämilerinde bu vurgu azalmıştır. Giriş kısmı yapı gödesinin yaklaşık yarısına kadar yükselir. Üstelik mahfil yaratma amacıyla ikiye bölündükleri için, mekân bütünü içindeki yerlerini neredeyse kaybetmişlerdir. Bunu özellikle Dolmabahçe ve Ortaköy cämilerinde görebiliriz. Ortaköy Cämisi'nde sadece mahfil altında iç mekânla ilişki kurulmuş, üst kat bağlantısı koparılmıştır.

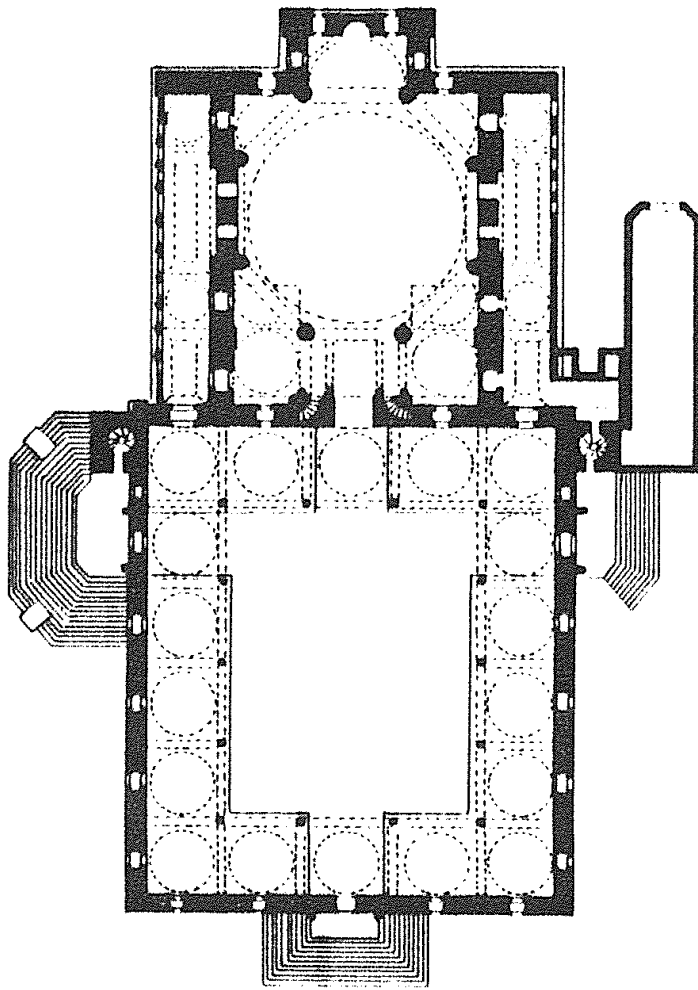
Kubbeye geçiş sistemi olarak İznik Yeşil Cämi ve Merzifon Kara Mustafa Paşa Cämisi'nde Türk üçgenleri, Edirne Darülhadis, Gölarmara Halime Hatun, Kastamonu Alaca Mescit, Ayazma, İzzet Mehmet Paşa, İstanbul Selimiye, Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy cämilerinde pendentif, Edirne Şahmelek, Yozgat Çapanoğlu, Gümüşhacıköy Köprülü, Bolu Yıldırım ve Zile Ulu Cämilerinde tromp kullanılmıştır.

Minarelerin yerleştirilme düzeninde de farklı uygulamalar görülmektedir. İznik Yeşil Cämi ile Merzifon Kara Mustafa Paşa Cämisi'nde kuzey-batı köşede duvarın üzerinde bir, Bolu Yıldırım Cämisi'nde kuzey-doğu ve Kuzey-batı köşede duvarın üzerinde birer minare yükselmektedir. Halime Hatun, Ayazma, Çapanoğlu ve İzzet Mehmet Paşa cämilerinde yapının kuzey-batı, Gümüşhacıköy Köprülü Cämisi'nde kuzey-doğu köşesine bitişiktir. Laleli Cämisi ve bu tipin 19. yüzyıl örneklerinde klâsik dönemde olduğu gibi avlunun cämi ile birleştiği köşelere birer minare yerleştirilmiştir. Zile Ulu Cämisi bu konuda İznik Yeşil, Merzifon Kara Mustafa Paşa ve Bolu Yıldırım cämilerini takip etmiş görünüyor. Yapının kuzey-batı köşesinde adeta bir minare kaidesi gibi hafif taşkın ve nişli bir kısım bulunmakla birlikte minare duvarın üzerine oturmaktadır.

Taşıyıcı sistemlerine bağlı olarak yapıların dış biçimlenişleri de değişiktir. İznik Yeşil Cämi'de, döneminin mimarisine uygun biçimde dikdörtgen kütlemin üzerine oldukça yüksek bir ana kubbe ve giriş kısmının üç kubbesi ile burada ana kubbeyle yarışır durumdaki son cemaat yeri kubbeleri görünür. Pencere açıklığı azdır ve cephenin sağırlığı giderilememiştir.

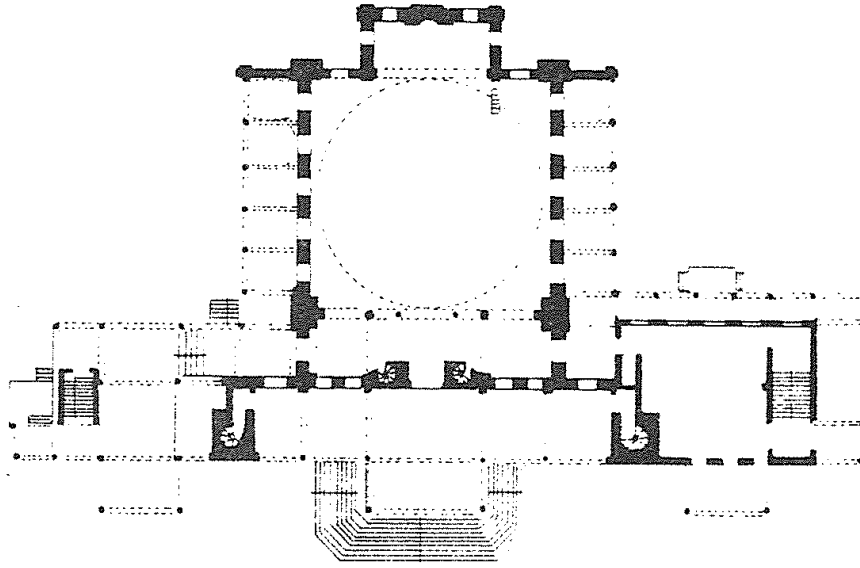

10. Plân. Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Câmisi (M. Sözen'den)

11. Plân. İstanbul Laleli Câmisi (G.Goodwin'den)

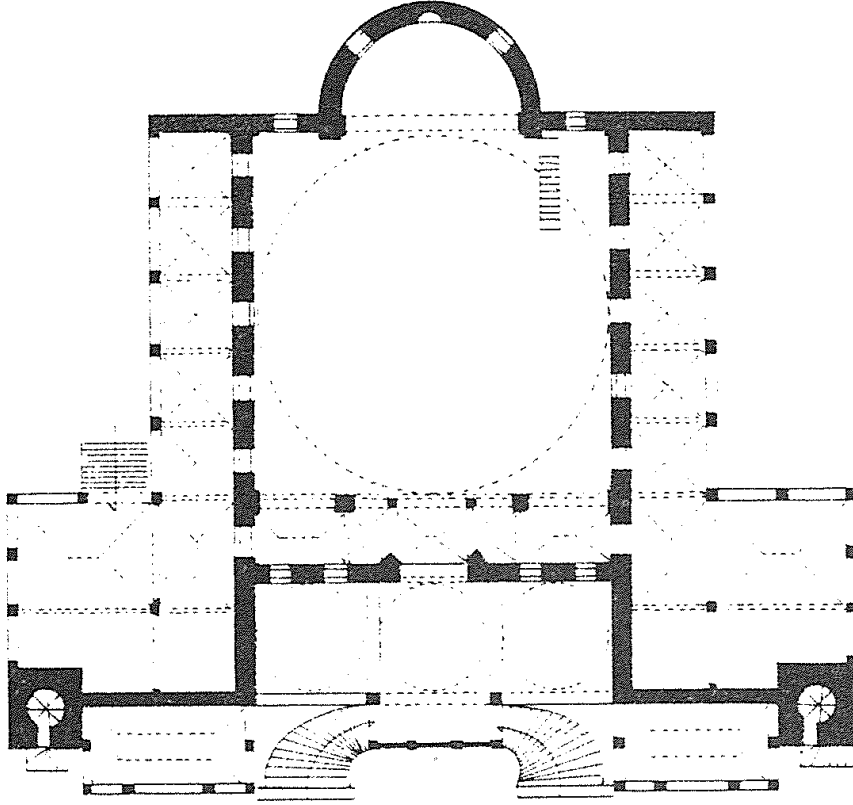
Edirne Şahmelek Câmisi'nde yavaş yavaş alt yapıyla örtü sistemi arasındaki sert ilişki yumuşatılmaya başlanmıştır. Nispeten kademeli bir yükselme vardır. Darülhadis Câmisi'nde ana kütlein üst tarafında hafif bir pahlama ve köşe kuleleri bulunmakla birlikte gövdeden kubbeye geçiş serttir. Gölmmarmara Halime Hatun ve Merzifon Kara Mustafa Paşa câmilerinde yatay dikdörtgen kütlein üzerindeki sekizgen kasnağın üzerinde kubbe yükselir. Kuzeydeki giriş kısmı ana gövdeden az altta yapılmıştır.

12. Plân. Üsküdar Selimiye Câmisi (O. Aslanapa'dan)

Kastamonu Alaca Mescit, küçük bir mahalle mescidi olduğundan pek itinalı bir işçiliğe sahip değildir. Kubbe doğrudan duvarlara oturduğu halde dıştan kubbeyi saran bir kasnak yapılmıştır. Kubbe oldukça basıktır.

Ayazma Câmisi, klâsik dönemin temel anlayışlarına bağlı olarak iskelet sisteminde yapılmıştır. Yapı, dört köşe ayak ve bunların arasındaki dört dev kemere oturan ana kubbeye sahiptir. Kemer köşelikleri klâsik döneme uygun şekilde kademeli yapılmışlardır. Ayaklar arasında kalan duvarlar hafif içe çekilerek hem kemer ve ayaklar vurgulanmış hem bu bol pencere duvarın sadece bir kılıf olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bunların üzerine ise yüksekçe bir kasnak üstündeki kubbe oturmaktadır. Yapı, Türk mimarisinin Barok akım etkisine girdiği dönemde yapılmıştır. Binanın ana kuruluşunda bu pek görülmemekle birlikte kuvvetli silmeler, yüksek köşe kuleleri ve iç süslemelerle, yapının yukarı doğru biraz da oransız yükseltilmiş olması döneminin etkilerine işaret etmektedir.

13. Plân İstanbul Nusretiye Câmisi (O. Aslanapa'dan)

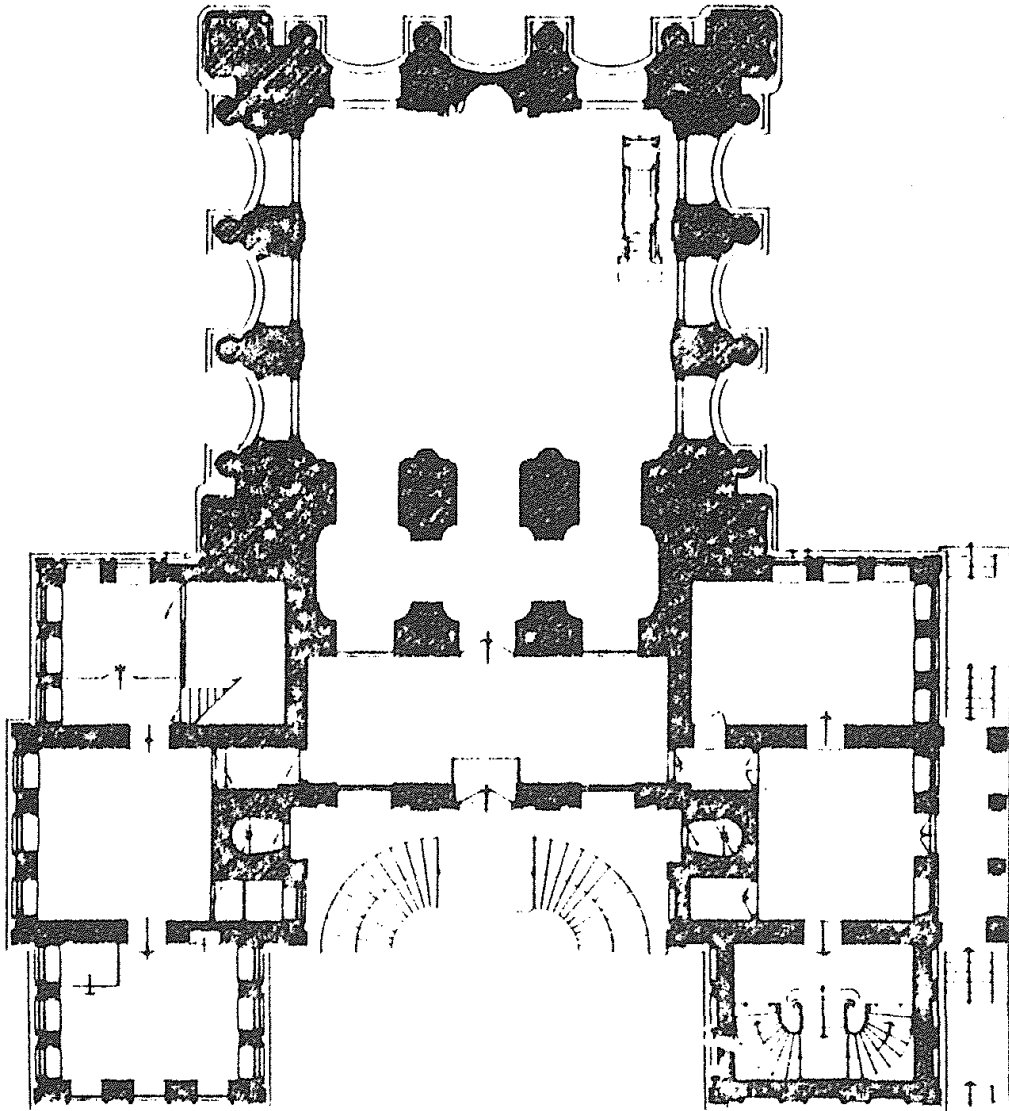
Ayazma Camisi'nden iki sene sonra yapımına başlanan Laleli Câmisi, taşıyıcı sisteminin farklılığından kaynaklanan daha değişik bir dış biçimlenişe sahiptir. Yatay silmeli kuşaklar ve bol pencerelerle hareketlendirilmiş gövdeden kubbeye geçiş, dıştan belli olan tromplarla yumuşatılmış ve klâsik dönemin kademeli yükselme anlayışına bağlı kalınmıştır. Yine burada da ana sistemde değişiklik olmamak üzere silmelerde, kubbe payandalarında, minarede ve iç bezemelerde batı etkisi görülmektedir. Yukarıya doğru yükselme bu yapıda da hissedilmektedir. Ayazma Câmisi'ne nazaran daha geleneğe bağlı ancak ayrıntılarda batı etkisi gösteren bir câmidir.

Çapanoğlu Câmisi'nde yüksek sekizgen kasnak, dıştan beliren tromplara rağmen yapıya arkaik bir karakter kazandırmıştır.

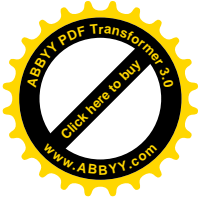
Fevkanî olarak kabul edilebilecek İzzet Mehmet Paşa Câmisi biçimleniş itibariyle de Ayazma Câmisi'ne benzer. Ana kubbe dört büyük askı kemerine oturur. Duvarlar hafif içe çekilerek ayaklar ve kemerler vurgulanmıştır. Aynı dönemden Ayazma ve Laleli câmilerine göre batı etkisi burada daha azdır. Yapının gövdesini ortadan ikiye bölen kuvvetli yatay silmeler, üstte ortası hafif bombeli saçak silmeleri ve iç

süslemelerde batı etkisi görülmektedir. Ancak mimari olarak daha bir geleneğe bağlılık sezilmektedir. Anadolu'nun İstanbul'daki moda daha geç ve özümseyerek uyduğunu gösterir niteliktedir. Edirnekapı Mihrimah Câmisi'ni hatırlatan biçimlenişte, kubbe Ayazma Câmisi'ndeki kadar yüksek değildir.

19. yüzyıl örneklerinde daha değişik bir tutum izlenir. Kuzeydeki giriş kısmı, ana gövdenin ancak yarısına kadar yükselmektedir. İstanbul Selimiye Câmisi'nde dört köşe ayak, dört askı kemeri ve ana kubbe esas teşkil eder. Kemerler kuvvetli silmelerle vurgulanmıştır. Köşe kuleleri, minareler ve iç süsleme batı etkisindedir.

14. Plân. İstanbul Ortaköy Câmisi (F. Kartın'dan)

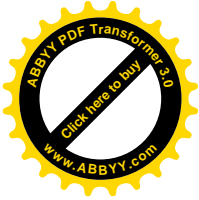
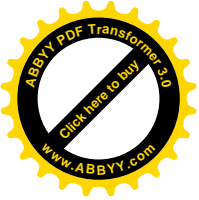
Nusretiye Câmisi Selimiye Câmisi'nin tekrarı gibidir. Ana kubbe dört askı kemerine oturur. Kemerler diğer örneklere göre çok daha vurguludur. Duvarlar iyice içe çekilmiştir. Kubbe diğerlerinden daha yüksek değildir. Ancak yapının gövdesi hayli yüksek tutulmuştur. 7.5 m. kubbe çapına karşılık yükseklik 33 m. dir. Bu yükseklik, taşkın ana kemerler, soğarı biçimli köşe kuleleri, minareler, yarı daire çıkıntılı mihrap ve iç süslemeler Barok ve Ampir etkisinin en fazla görüldüğü kısımlardır. Yan cephelerdeki galeriler, Ayazma ve İzzet Mehmet Paşa câmilerine göre daha hareketli bir cephe sağlamıştır.

Dolmabahçe Câmisi'nde yine giriş kısmı ana gövdenin yaklaşık yarısına kadar yükselir. Yuvarlak kemerler taşkın olmamakla birlikte hayli kalın verilmiştir. Ana kemerler köşe ayaklarına oturmayıp ters U şeklinde aşağı kadar iniyor gibi görüldüğünden, askı kemerinin diğer câmilerdeki kubbeyi kucaklayışı burada zayıflamıştır. Kubbe bu sistem üzerine kısa bir kasnakla oturur.

Ortaköy Câmisi de Dolmabahçe Câmisi'nin benzeridir. Her iki yapıda da daha plâna bakıldığında bir batı etkisi kendini hissettirmektedir. Askı kemerlerinin epeyce taşkın verilmesi ve cephenin iki katlı sütunlarla hareketlendirilmesi, henüz yerine oturmamış yeni bir düzenlemedir.

Zile Ulu Camisi, sekizgen taşıyıcı sistem gibi, klâsik dönemin en ideal şemalarından birini temel almış olmasına rağmen bu plânın uygulamışında ve bağlı olarak gövde ve örtü ilişkisinde pek başarılı olamamıştır. Dikdörtgen kütlelerin üzerine ana kubbenin oturtuluşu bakımından daha çok İznik Yeşil, Merzifon Kara Mustafa Paşa ve Gümüşhacıköy Köprülü câmilerine benzemektedir. Beylikler döneminde gövde ve örtü arasındaki akılcı ilişki henüz kurulamamış olduğu için İznik Yeşil Câmî'de bu durum doğaldır. Fakat bu problem klâsik dönemde çözülmüştür. Bu tipin 18. ve 19. yüzyıl örneklerinde klâsik dönem uygulamaları devam ettirilmiştir. Ancak Zile Ulu Câmisi'nde sekizgen ayak sisteminin gereği gibi kullanılamaması ve buna dayanan dış biçimlenişi yapıyı Beylikler dönemi anlayışına götürmüştür. Minare, mihrap süslemeleri geç dönem batı etkilerini göstermektedir. Taç kapı ve mihrap kavsaralarındaki mukarnaslar klâsik döneme uygun değildir. Muhtemelen o işçiliği yapacak usta da bulunamadığından basit mukarnas taklitleri yapılmıştır. Câmînin yatay dikdörtgen gövdesi adeta ahşap bir üst örtü varmış gibi çok sık bir konsol dizisi ile taşınan silmeli bir saçak ile sınırlanmaktadır. Kubbe ise yüksekçe bir kasnak üzerine oturur.

İçteki sekizgen ayak sisteminde ayakların dışa bir payanda şeklinde taşıdığı görülüyor. Bu ise cepheye düşey bir hareketlilik

sağlamıştır. Özellikle yan cephelerdeki pencereler de buna yardımcı olan unsurlardır.

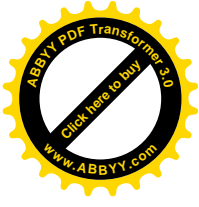
Özellikle Gümüşhacıköy Köprülü Câmisi'nin 1892 yılındaki güney cephe düzeni ve minare külahı Zile Ulu Câmisi'nde tekrar edilmiştir. Aynı bölgenin bu iki yapısında aynı ustanın çalıştığı da düşünülebilir. Köprülü Câmisi'nin 1948 onarımında da cepheyi yatay olarak ikiye bölen silmenin ve soğan biçimli pabuç kısmının da Zile Ulu Câmisi'nden etkilendiği kabul edilebilir.

Zile Ulu Câmisi, Neo Klâsik dönemin bütün özelliklerine sahiptir. Akımın ismine karşılık, o dönemin yapılarında genellikle olduğu gibi tamamen klâsik dönem örnek alınmamıştır. Sekizgen plân şemasının kullanılma biçimi, üst örtü ile gövdenin birleşme biçimi, minarenin konumu daha çok orta çağ karakterli kalmıştır. Minarede Barok, iç süslemelerde geç dönem batı etkisi vardır. Yan cephede, önemli yer tutmamakla birlikte üçgen alınlık kullanılması yine bu etkilerden biridir. Bütün bu farklı özellikler bir araya gelmiş olmakla birlikte, devrin karışık ortamı da gözönüne alınırsa, oldukça temiz bir işçiliğe sahip olduğu söylenebilir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- AKYURT, Yusuf, *Türk Asar-ı Atıkası Binalarına Aid Tarihi Mecmua, Yalnız Osmanlılar Devri İncesu Kayseriyye Divriği Sivas Şehirleri*, 3. kısım, 7. cilt, Ankara, 1947. (Yayınlanmamış) (x)
- ANONİM, *Tokat İl Yıllığı 1967*, Ankara, 1968.
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul, 1966.
- BİLİCİ, Kenan, *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991.
- DÖNMEZ, Rahmi, *Zile*, Samsun, 1932.
- ERKEN, Sabih, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I. Cilt, Ankara, 1983.
- , *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, 2. Cilt, Ankara, 1977.
- GOODWIN, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1971.
- GÖKBİLGİN, M. TAYYİB, "Nasuh Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul, 1964, 120-127. sayfalar.
- KARTIN, Faruk, "Ortaköy Câmii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1. Cilt, 1. Sayı, Ankara, 1974, 87-98. sayfalar.
- KATIPOĞLU, Halil, "Ulu Caminin Acıklı Durumu", *Çağültü*, 2. cilt, 12. Sayı, Zile, 1962, 4-5. sayfalar.
- KILIÇ, Arif, "Zile Tarihi", *Çağültü*, 2. Cilt, 11. Sayı, Zile, 1962, 14-15. sayfalar.
- KUBAN, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1957.
- KURAN, Aptullah, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, London, 1968.
- MEHMET SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, 4. cilt, İstanbul, 1308.
- MERAL, Şükrü, *Tokat Vilayetinin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, Ankara, 1938.
- SÖZEN, Metin, vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975.
- SÖZEN, Metin, "Safranbolu ve Anıtları Konusunda Kısa Bilgiler", *MTRE Bülteni*, 2. cilt, 5-6. Sayı, İstanbul, 1976, 42-50. sayfalar.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TESCİL ŞUBESİ ARŞİVİ, 05 03 /1
Numaralı Gümüşhacıköy Köprülü Câmisi Dosyası;
45.02.02/12 Numaralı Göl marmara Halime Hatun Camisi
Dosyası.